

CUPRINS

Introducere. Albul este o culoare / 5

CULOAREA ZEILOR

De la origini până la începuturile creștinismului

De la natură la cultură / 14

Luna și sacrul / 20

O imagine falsă: Grecia albă / 26

Lână și in: îmbrăcarea în alb / 36

Ce ne învață vocabularul / 44

Alb *versus* negru / 50

CULOAREA LUI HRISTOS

Secolele IV–XIV

Albul biblic / 58

O culoare creștină / 66

Alb *versus* roșu / 72

În jurul crinului: florile albe / 82

Mielul, lebăda și porumbelul: un bestiar alb / 88

O culoare feminină / 98

CULOAREA REGILOR

Secolele XV–XVIII

Nașterea unui simbol / 110

Albul, prima dintre culori / 118

Nașterea și moartea în alb / 126

Culoarea nobleței / 138

Albul monarhic / 148

Cerneala și hârtia / 156

CULOAREA MODERNITĂȚII

Secolele XIX–XXI

Albul și negrul nu mai sunt culori / 166

Albul artiștilor / 172

De la curățenie la sănătate / 184

Îmbrăcarea în alb / 198

Lexicoane și simboluri / 208

Note / 220

Bibliografie / 235

Mulțumiri / 246

Credite imagini / 247

Introducere

ALBUL ESTE O CULOARE

Cu câteva decenii în urmă, la începutul secolului XX sau chiar în anii 1950, titlul acestei cărți i-ar fi surprins pe unii cititori, neobișnuiți să considere albul ca fiind o culoare veritabilă. Fără îndoială că nu mai este cazul astăzi, chiar dacă există încă persoane care îi contestă statutul. Albul și-a recăpătat în mod clar statutul pe care l-a deținut timp de secole, chiar milenii: acela de culoare de sine stătătoare și chiar de pol puternic în majoritatea sistemelor cromatice.

Precum companionul său, negrul, albul și-a pierdut treptat statutul de culoare între sfârșitul Evului Mediu și secolul al XVII-lea: apariția tiparului și a imaginilor gravate – folosind cerneală neagră pe hârtie albă – le-a conferit acestor două culori o poziție specială, pe care Reforma protestantă, mai întâi, apoi progresul științific au plasat-o definitiv la marginea lumii culorilor. În cele din urmă, în 1666, când a descoperit spectrul, Isaac Newton a propus lumii erudite o nouă ordine cromatică, în care nu mai era loc nici pentru

alb, nici pentru negru. A fost o revoluție care nu s-a limitat la știință, ci s-a răspândit treptat în cunoașterea obișnuită și apoi în cultura materială.

Această transformare a durat aproape trei secole, timp în care albul și negrul au fost gândite și experimentate ca „non-culori“, apoi ca formând împreună un univers autonom: „alb și negru“. În Europa, această concepție a rămas familiară timp de vreo zece generații și, chiar dacă astăzi nu mai constituie o normă, ea nu ne mai șochează: alb și negru pe de o parte, culorile pe de altă parte.

Dar sensibilitatea noastră s-a schimbat. Artiștii au fost aceia care, începând cu anii 1900, au readus treptat albul și negrul la statutul de care se bucurau înainte de sfârșitul Evului Mediu: acela de culori de sine stătătoare. Oamenii de știință le-au urmat treptat exemplul, chiar dacă unii fizicieni au fost multă vreme reticenți în a recunoaște că albul are proprietăți cromatice reale. În cele din urmă, publicul larg a adoptat și el modelul, astfel încât astăzi, în viața de zi cu zi, în codurile noastre sociale, în visurile și imaginația noastră, nu mai avem prea multe motive să opunem lumea culorilor celei a albului și a negrului. Evident că au rămas ici și colo (în fotografie, cinema, presă, editare de carte) ceva reziduuri ale acestei vechi distincții. Dar pentru cât timp?

Titlul cărții de față nu este, așadar, nici o greșală, nici o provocare. Albul este într-adevăr o culoare, ba chiar o culoare „de primă mână“, ca și roșul, albastrul, negrul, verdele și galbenul, în

timp ce violetul, portocaliul, rozul, griul și maroul aparțin unui al doilea grup, a cărui istorie este mai scurtă și a cărei simbolică este mai săracă.

*

Înainte de a încerca să reconstituim lunga istorie a albului în societățile europene, trebuie să fac o serie de precizări importante, care vor fi dezvoltate pe parcursul capitolelor și perioadelor studiate.

Prima precizare este o prelungire directă a ceea ce tocmai am spus despre alb în calitate de culoare de sine stătătoare. Timp de secole, în Europa, cuvintele „alb” și „incolor” nu au fost niciodată sinonime, în nicio limbă. În greacă, latină și în limbile vernaculare, sensurile figurate ale adjectivului „alb” erau numeroase („pur”, „curat”, „virgin”, „inocent”, „gol”, „intact”, „limpede”, „luminos”, „favorabil” etc.), dar nu a însemnat niciodată „fără culoare”. Acest lucru s-a întâmplat abia în Epoca Modernă. Înainte de această dată, ideea de incolor – în multe privințe, dificil de conceput, definit și reprezentat – era legată de materie sau de lumină, nu de colorare. Pentru autorii care consideră culoarea ca fiind o materie, un fel de peliculă ce învăluie corpurile, faptul de a fi incolor înseamnă absența sau prezența foarte redusă a materiei colorante. În același timp, sinonimele sale se regăsesc în cuvinte precum „desaturat”, „spălăcit”, „diafan” și „transparent”. În schimb, pentru autorii care, ca și Aristotel, văd culoarea ca pe o slăbire a luminii la contactul cu corpurile,

incolorul își găsește punctul de ancorare și posibilul sinonim în negru. În niciunul dintre aceste cazuri nu se pune problema de alb.

Pentru a vedea apărând un fel de echivalență între „alb” și „incolor” trebuie să așteptăm până la sfârșitul Evului Mediu și începutul Epocii Moderne. Hârtia pare să fi jucat un rol decisiv în acest caz. Ca suport al cărții tipărite și al imaginii gravate, hârtia, mai albă decât pergamentul, a ajuns să reprezinte un fel de grad zero al culorii. În orice imagine, culoarea se exprimă în raport cu un fundal, iar acest fundal – sau suportul, oricare ar fi el – este acela care reprezintă „incolorul”: pergamentul pentru manuscrisele cu miniaturi, peretele pentru picturile murale, lemnul sau pânza pentru pictura pe panouri, hârtia pentru imaginile gravate și tipărite. În secolele XV–XVI, proliferarea suporturilor de hârtie, atât pentru imagini, cât și pentru cărți, a contribuit la stabilirea unui fel de sinonimie între culoarea acestei hârtii (alb) și faptul de a fi incolor.

A doua mea precizare se referă la percepția diferitelor nuanțe de alb: în timp, această percepție a devenit mai slabă, cel puțin în Occident. Ochii noștri moderni par mult mai puțin sensibili decât cei ai strămoșilor noștri la numeroasele varietăți de alb, nu numai la acelea oferite de natură, ci și la acelea produse de omul însuși prin vopsire și pictură. Mai puțin sensibili, de asemenea, decât ochii populațiilor non-occidentale, precum cele din nord, de exemplu, obișnuite să vadă în spectacolul zăpezii și al gheții o paletă

largă de alburi, ale căror nuanțe subtile sunt adesea perceptibile (și denumite) doar de către indigeni. Limbile europene reflectă această sărăcire. În uzul comun, ele au acum un singur termen pentru culoarea albă, în timp ce în trecut existau mai multe, adesea două, uneori mai multe.

Cea de-a treia precizare este legată de cea anterioară: este dificil astăzi să nu opui albul negrului. Cele două culori formează o pereche aproape indisociabilă, mai puternică decât cea formată de oricare alte două culori, inclusiv de albastru și roșu. Dar nu a fost întotdeauna așa. În textele medievale, pasajele în care albul este opus negrului nu sunt frecvente. La fel – și chiar mai mult –, în imagini sau pe obiecte vedem rar aceste două culori combinate pentru a forma o schemă bicoloră semnificativă. Doar blana (câini, vite) și penajul (coțofene) anumitor viețuți le aduc împreună în reprezentări, așa cum se întâmplă în natură. De fapt, până la apariția gravurii și tiparului, punct de cotitură absolut decisiv în istoria culorilor, adevăratul opus medieval al albului nu era negrul, cât roșul. Lumea simbolurilor, jocul emblemelor, moda vestimentară și, mai târziu, competițiile sportive și jocurile de societate, cu echipele, taberele sau pur și simplu cu pionii lor de două culori diferite, oferă numeroase dovezi în acest sens: pentru o lungă perioadă de timp, opuse erau albul și roșul, mai degrabă decât albul și negrul.

Ultima mea precizare se referă la simbolismul culorilor. Ele sunt mereu ambivalente, fiecare

cu aspectele sale pozitive și negative. Există un roșu bun (energie, bucurie, sărbătoare, iubire, frumusețe, dreptate) și un roșu rău (furie, violență, pericol, vină, pedeapsă). Există un negru bun (temperanță, demnitate, autoritate, lux) și un negru rău (durere, doliu, moarte, Iad, vrăjitorie). În cazul albului, pe de altă parte, simbolistica este mai puțin maniheistă. Cele mai multe idei asociate cu albul sunt virtuți sau calități: puritate, virginitate, inocență, înțelepciune, pace, bunătate, curățenie. Am putea adăuga puterea și eleganța socială: timp de secole, în Europa, albul a fost culoarea monarhiei și a aristocrației, în special în ceea ce privește aspectul și îmbrăcămintea. „Gulerele albe“ de azi, cămășile albe și rochiile albe sunt mai mult sau mai puțin o extensie a acestui lucru.

Multă vreme, albul a fost și culoarea igienei: toate țeșăturile care atingeau corpul (lenjerie de corp, cearșafuri, prosoape etc.) trebuiau să fie albe, atât din motive de igienă, cât și din motive morale. Astăzi, nu mai este cazul: dormim în așternuturi viu colorate și purtăm lenjerie de toate culorile. Dar albul este în continuare culoarea curățeniei și a igienei, de la băi până la camerele de spital și frigider. Albul este curat, pur, rece și tăcut.

În sfârșit, pentru o lungă perioadă de timp, albul a fost culoarea sacralului și a punerii sale în scenă. În codul culorilor liturgice, de exemplu, creștinismul medieval și catolicismul modern au asociat albul cu sărbătorile lui Hristos și ale

Fecioarei Maria, deci cu principalele sărbători ale Bisericii. O astfel de legătură între culoarea albă și sacru se regăsește în multe religii, unele dintre ele cu o vechime foarte mare. Multe culte antice le ofereau zeilor animale cu blană sau penaj alb, iar preoții și vestalele purtau veșminte de această culoare.

Dar albul nu este întotdeauna pozitiv. În multe părți ale Asiei și Africii, el este culoarea morții, nu ca opus al vieții, ci ca opus al nașterii. Moartea este văzută ca o nouă naștere, iar ambele sunt simbolizate prin aceeași culoare. În Occident, albul este uneori asociat cu doliul, cu morții, cu fantomele, chiar cu zânele și cu creaturi ciudate din Lumea Cealaltă. Chiar mai des, el semnifică pustiu, frigul, frica și anxietatea. Albul este cu atât mai misterios și mai tulburător cu cât, timp de secole, nici pictorii, nici vopsitorii nu au reușit să obțină albul absolut al crinilor, al laptelui sau al zăpezii. Multă vreme – cel puțin până în secolul al XVIII-lea –, albul produs în Europa era doar „aproape alb”, mat, bej, crem, cenușiu sau gălbui. Astăzi, aceste dificultăți tehnice au dispărut, dar albul are încă ceva secret și inaccesibil, în același timp atrăgător și înfricoșător, fascinant și paralizant, ca și cum această culoare, spre deosebire de celelalte, nu ar fi fost încă eliberată de toate dimensiunile sale supranaturale. Să ne bucurăm sau să ne îngrijorăm?

*

Această carte este a șasea și ultima dintr-o serie începută acum mai bine de douăzeci

de ani. Cinci cărți au precedat-o: *Bleu. Histoire d'une couleur* (2000), *Noir. Histoire d'une couleur* (2008), *Vert. Histoire d'une couleur* (2013), *Rouge. Histoire d'une couleur* (2016), *Jaune. Histoire d'une couleur* (2019), toate publicate la aceeași editură: Le Seuil.* Ca și cărțile anterioare, aceasta este cronologică: este o istorie a culorii albe, nu o enciclopedie a albului, cu atât mai puțin un studiu al albului în lumea contemporană. Am încercat să studiez această culoare pe termen lung și în toate aspectele sale, de la lexic până la simboluri, viața cotidiană și practicile sociale, cunoștințele științifice, aplicațiile tehnice, morala religioasă, creațiile artistice și lumea emblemelor și reprezentărilor. De prea multe ori, lucrările care pretind că se ocupă de istoria culorilor se limitează la perioadele cele mai recente și, uneori, chiar numai la aspectele picturale, ceea ce este extrem de reducionista. Istoria picturii este un lucru, dar istoria culorilor este mult mai amplă și nu există niciun motiv pentru a o limita la perioada contemporană.

Acestea fiind spuse, la fel ca și cele cinci cărți anterioare, aceasta este doar în aparență monografică. O culoare nu vine niciodată singură. Ea își capătă întregul sens și „funcțiile” – din punct de vedere social, lexical, artistic sau simbolic – doar în măsura în care este asociată sau opusă uneia

* *Albastru. Istoria unei culori fascinante, Negru. Istoria unei culori tulburătoare, Verde. Istoria unei culori magice, Roșu. Istoria unei culori incitante și Galben. Istoria unei culori captivante*, traduceri în limba română apărute la Editura For You. (n.ed.)

sau mai multor culori. În aceeași măsură, este imposibil să o considerăm în mod izolat. A vorbi despre alb înseamnă în mod necesar a vorbi despre negru, roșu, albastru și chiar despre verde și galben.

Aceste șase cărți formează un edificiu la construcția căruia lucrez de peste o jumătate de secol: istoria culorilor în societățile europene, din Antichitatea romană până în secolul al XVIII-lea. Chiar dacă, așa cum vei citi în paginile următoare și în alte lucrări ale mele, depășesc cu mult cele două perioade, în această secțiune cronologică – care este deja foarte lungă – se desfășoară cea mai mare parte a cercetărilor mele. În mod similar, îmi limitez deliberat cercetările la societățile europene, deoarece pentru mine problemele de culoare sunt în primul rând probleme legate de societate. În calitate de istoric, nu am competența de a vorbi despre întreaga planetă și nu am nici dorința de a compila mărturii de mâna a doua sau a treia ale lucrărilor efectuate de alți cercetători asupra culturilor noneuropene. Pentru a nu scrie prostii, pentru a nu cita sau copia cărțile altora, mă limitez la ceea ce știu și a făcut, din 1983, obiectul seminarelor mele la École Pratique des Hautes Études și la École des Hautes Études en Sciences Sociales, timp de patru decenii.

Doresc să le adresez cele mai calde mulțumiri tuturor studenților, doctoranzilor, asistenților și auditorilor mei pentru schimburile fructuoase care au avut loc și, sper, vor continua să aibă loc. Culoarea îi privește pe toți și atinge toate problemele vieții în societate.

Albul este opusul roșului

În Antichitate și în Evul Mediu, albul avea doi opuși: roșu și negru. Dar, până la apariția cărții tipărite și a imaginii gravate, era mai frecvent opus primului decât celui de-al doilea. Această opoziție, care datează de foarte mult timp, este încă foarte prezentă în arta și în viața cotidiană a secolului XX.

Mark Rothko, Fără titlu, 1969, colecție privată